

MONOGRAFIE O PROMĚNÁCH POETIKY VĚRY LINHARTOVÉ

Michaela Křivancová, *Moc slova*. Praha, Akropolis 2013

MARTIN JANEČKA

V roce 2013 vydalo pražské nakladatelství Akropolis publikaci Michaely Křivancové analyzující, jaký vliv na sémantickou jednotu textů Věry Linhartové má koncepce slova a řeči v jejích dílech, konkrétně v souborech *Prostor k rozlišení* (1964), *Meziprůzkum nejbližší uplynulého* (1964), *Přestořeč* (1966), *Dům daleko* (1968) a v samostatné próze *Rozprava o zdvihi* (1965).

Kniha Křivancové je rozdělena do pěti kapitol. První část (kap. Noetický princip slova) popisuje filozoficko-noetický aspekt poetiky V. Linhartové. Tato část je jakousi bází pro pochopení toho, jak Linhartová postupuje v promluvě praxi. Následující dvě kapitoly pojednávají o tom, jak je noetický aspekt poetiky Linhartové provázán s aspektem ontologickým (kap. Ontologický princip slova) a jaký vliv má noetický aspekt na jazykové i kontextové modifikace v autorčiných uměleckých realizacích literárních promluv (kap. Nosnost slova). Ve čtvrté části, nazvané Konstruktivní díl promluvy, je detailněji pozornost věnována explicitním (verbálním) i implicitním (strukturním) projevům autorčiných her s textem. Křivancová se přitom v této kapitole snaží poukázat na to, že tento hlavní rys textů V. Linhartové, tedy reflexe formování literárních komunikátů, je ovlivňován nejen autorčinou noetikou, ale i ontologicko-existenciální dimenzí její poetiky. V závěrečné části pak Křivancová dokládá, že způsoby realizace literárních komunikátů nejsou u Linhartové jen zrcadlením principů ontologického a noetického, nýbrž jsou namířeny i k cílům komunikačním.

Základní stavební prvek jazyka, tedy slovo (neboli lexém), je Linhartovou pojímáno jako jednotka abstraktní a nazírá se na něj jako na prostředek i překážku komunikace zároveň. Řeč (neboli promlouvání) je pak vnímána jako komunikování subjektů, je to jakýsi prostor k sebeuvědomění. Křivancová přitom tvrdí, že noetické i ontologické aspekty poetiky se u Linhartové neproměňují, nicméně proměňuje se jejich jazykové ztvárnění. Typickým aspektem textů Linhartové je pak to, že své psaní prokládá komentáři, a to jak metajazykovými (vztahujícími se ke slovu), tak metařečovými (vztahujícími se k řeči). Když pak, podle Křivancové, tyto dvě skupiny komentářů usouvztažíme, zjistíme, zda u Linhartové dochází v koncepci jazyka a řeči k modifikacím, či zda zůstávají beze změny.

Je zřejmé, že texty Linhartové disponují podnětnými jazykovými, resp. jazykovědnými úvahami, nicméně je třeba mít neustále na paměti, že základním tvůrčím principem Linhartové je „hra“ – jak na to ostatně vhodně upozorňuje jak Křivancová, tak i další badatelé zabývající se poetikou Linhartové. Některé možné problémy vyvěrající z textů Linhartové však zůstávají

v analýze opomenuty. Např. na s. 20 Křivancová poukazuje na to, že slovo by v textech Linhartové mělo v ideálním případě odrážet svého uživatele, resp. jeho představu. Na téže straně je toto manifestováno na příkladu se slovem „samet“, která navozuje dojem, jako by konkrétní slovo (zde „samet“) mělo označovat konkrétní věc, což však poukazuje k pojetí slova jako nomenklatury, s významem o sobě (de Saussure 2007: 386).¹ Na téže straně níže se však píše, že ustálený význam slova rovná se jeho smrt – tento zdánlivý paradox však zůstává neokomentován.

Na s. 22 je prezentován ideální požadavek Linhartové na to, aby docházelo k „souznění významu slova při jeho užití (tj. u podavatele sdělení) a významu téhož slova při jeho přijetí (tj. u vnímatele) [...]“ Prezentovaná představa je však daleko spíše pouze ideálem, konstruktem, kterého se kvůli redundanci, přítomné v každé komunikační situaci více či méně, nikdy nepodaří úplně dosáhnout, jak je ostatně vhodně poznamenáno Křivancovou na s. 27.

Na s. 23 považují za problematické, že je značný důraz kladen na podavatele sdělení, slovo „reflektuje ve větší či menší míře jeho představu – vnitřní obraz toho, co zamýšlel pomocí slov vyjádřit.“ Linhartová se tedy zaměřuje na to, aby slova co nejvěrněji zrcadlila vnitřní svět podavatele sdělení, už ale nepočítá s tím, že takto subjektivně pojímaná pojmenovací činnost nekoresponduje s úspěšností v procesu komunikace – vždyť co jiný příjemce sdělení, to jiná možná interpretace.

Na s. 28 v ukázce z *Povídky k obrazu* je zřetelné, že Linhartová explicitně odmítá koncept slova jako symbolu, požaduje totiž, aby slova byla brána doslova, tedy aby struktura slov odrážela jejich význam, což koresponduje spíše s obrazovou ikonicitou (Fidler 2017) než s ikonicitou diagramatickou (Čmejková 1996) – je pak poněkud škoda, že Křivancová na toto ve své knize neupozorňuje. Ikoničnost v jazyce jako taková je však, jak doložila přesvědčivě např. právě Čmejková, obhájitelná zejména na úrovni textové makrostruktury (úroveň výstavby textu, věty) – na úrovni lexika ikonických prvků mnoho nenalezneme.

Na s. 29 koncipuje Křivancová sémiotický trojúhelník znázorňující noetické schéma, resp. noetický princip v poetice V. Linhartové. Trojúhelník sestává z představy (P), kterou zamýšlí vyjádřit promlouvající subjekt (PS) pomocí slova (S) – toto slovo pak disponuje stránkou výrazovou a významovou, je průnikem těchto dvou množin. Problematickým na tomto schématu se jeví jeho interpretace M. Křivancovou na s. 30, konkrétně to, že význam by měl „plně vystihovat“ představu (bod 4 a) a zejména to, že „[j]edině takový výraz pak vyvolá význam, který plně splývá s představou.“ Vzhledem k tomu, že Linhartová ve svých textech používá spoustu autorských neologismů, je

/1/ Křivancová přitom na s. 37 píše, že k inspiraci de Saussurem bychom se u Linhartové uchýlovat neměli.

třeba se ptát, kdo nebo co zaručuje, že bude u příjemce sdělení vyvolán právě takový význam, který Linhartová svým sdělením zamýšlela, tedy který splývá s její představou? Bylo by zřejmě vhodné zapojit do tohoto schématu nějakým způsobem i smysl (intenzi, konotaci), vedle šířeji chápaného významu (extenze, denotace).

Ostatně i na s. 61 a 62 je čtenář knihy M. Křivancové upozorněn na to, že noetika textů Věry Linhartové jde proti konvenčním významům slov (viz např. její etymologii na s. 61). Na první pohled se tedy Linhartová zaměřuje pouze na promlouvající subjekt, na jeho ideální vyjádření představy pomocí slov, a příjemce je upozaděn – pak by však nemohla být komunikace mezi podavatelem a příjemcem sdělení úspěšná. Linhartová tedy často text doplňuje metajazykovými (či metařečovými) komentáři, které sice, jak tvrdí na s. 106 Křivancová, jsou vzhledem k sémantické složitosti až přesycenosti textů Linhartové pro čtenáře prospěšné, nicméně jsou v opozici proti jednomu ze základních principů jazyka, totiž jeho ekonomičnosti. Křivancová však argumentuje, že Linhartová potřebuje vyjádřit sémantickou složitost plynoucí z ontologické a noetické tematiky promluv, takže jí ani nic jiného nezbývá – ostatně na to, že texty Linhartové „nejdou určeny běžnému vnímání“, nás Křivancová upozorňuje např. na s. 117.

Vraťme se však ještě ke schématu noetického principu. Představa² (P) je v prezentovaném schématu chápána jako něco statického, co lze, resp. by mělo být plně vystiženo významem a co je plně vtěleno do slovních výrazů. S tím však podle mého není kompatibilní s. 45, kde je uvedeno, že představa je něco neustále postupujícího, tedy re-konstituujícího se, což je jedním ze základních atributů procesuálního charakteru promluvy, resp. řeči. Toto procesuální pojetí rovněž koresponduje s triadickým modelem znaku, který sama Křivancová pro noetický princip v poetice Linhartové konstruuje. Je však třeba upozornit na to, že v takovém pojetí lze sotva uvažovat o tom, že by znak plně vystihoval význam, o což Linhartová (minimálně ve svém prvním období) usiluje. V triadickém modelu je tradičně za znak považován samotný výraz a unilaterální pojetí jazykového znaku (viz např. Peirce, in Palek 1997) bylo ustaveno jako teorie o produkování významu, přičemž zamítá ideu trvalé relace mezi označujícím a označovaným. Jeho složité organizované triadické relace mají potenciální schopnost produkovat nekočně mnoho znakem způsobených referencí, což ale jistě není kompatibilní s ideou Linhartové, která (opět zejména ve svém prvním období) vede recipienta textu k předem zamýšlenému významu. Nutno dodat, že v unilaterál-

/2/ Na s. 67 se však dozvídáme, že jelikož nemají stanovené formy slov svůj konvencionalizovaný význam, je na čtenáři, aby sám pronikl ke své vlastní, individuální představě a sám přidělil výrazu nějaký význam – opět je ale třeba se ptát – kdo/co nám zaručuje, že se tento interpretační proces shoduje se záměrem autorky (resp. promlouvajícího subjektu) a přenos informace tak proběhne úspěšně? Pokud bude každý příjemce interpretovat výraz individuálně, sdělované nikdy nebude stejné.

ním pojetí je např. podle Jakobsona (in Posner – Robering – Sebeok 1998: 2258) znakem úplně vše, i ty nejelementárnější části jako fonémy nebo jejich distinktivní rysy, což opět nekooperuje s pojetím znaku u Linhartové – základní znak pro ni představuje slovo, resp. slovní výraz.

Soudím, že unilaterální pojetí znaku by bylo na poetiku Linhartové aplikovatelnější, jelikož pokud autorka volí vždy nějaké speciální slovo (tzv. autorský neologismus) pro co nejpřesnější vystižení skutečnosti (své představy), jen stěží mu lze přiřadit nějaký konvenční význam, je tedy třeba spokojit se s tím, že ono slovo prostě něco označuje, že poukazuje k nějakému významu, aniž by s ním nedělitelně souviselo.

Od s. 54 Křivancová popisuje, co se v poetice Linhartové proměňuje v tzv. 2. etapě – zásadním aspektem je zde záměrná destrukce promluvy manifestovaná zejména (morfo)syntakticky,³ nikoliv lexikálně, tedy pomocí slova, jak činila Linhartová v 1. období.

Zásadní rozdíl 2. etapy od 1. etapy by mohl být rovněž charakterizován tak, že v první etapě měly promlouvající subjekty svou představu o sdělovaném ujasnění a čtenáře k této zamýšlené interpretaci naváděly (např. pomocí komentářů), zatímco ve druhé etapě již čtenář naváděn není, ale směr jeho představy je řízen pouze implicitně pomocí plánu výrazového, zejména prostředky syntaktickými, což má vliv na komunikační aspekty těchto promluv.

Ani tyto aspekty charakteristické pro 2. etapu Linhartové však nepůsobí neproblematicky. Křivancová poukazuje např. na to, že čtenář *Métova života v obrysech* (s. 85–86) je Linhartovou upozorněn, že podatel sdělení se zhodí role vypravěče a bude podávat Métův příběh jakožto svůj, tedy v 1. osobě singuláru – sám vypravěč však říká, že jeho postavení není jednoduché, neboť nezná nominativ jména hlavního hrdiny a že si tedy není jist, jak vůbec bude moci vyprávět o někom, koho ani nedokáže nazvat. Křivancová osvětluje různé aspekty této vypravěčovy volby (např. že není možné zaměňovat autora textu a vypravěče nebo jaké možnosti v sobě skýtá genitivní podoba „Métův“), ale zapomíná na jeden zásadní aspekt – proč bychom nemohli hovořit o někom, jehož jméno nám není zcela úplně známo? Podobně na s. 63, v ukázce z *Pikareskního průřezu na pozadí*, promlouvající subjekt tvrdí, že „říkám-li budu – znamená to: nejsem. Ale nejsem-li, tedy nemohu být, tedy ani nebudu.“ V komentáři Křivancové však tato hra s futurem není podrobena kritice – není vysvětleno, proč bychom vůbec měli být nuceni uvažovat tímto způsobem.

Na s. 90 pak Křivancová vhodně upozorňuje na to, že v prvních textech Linhartové lze diferencovat dvě prolínající se roviny: promluvu, do které je

/3/ Na rovině lexikální má vzájemná kooperace zvuku a významu latentní a virtuální charakter, z hlediska morfologického a syntaktického je však vnitřní, diagramatická relace mezi signans a signatum zjevná a nutná (Markoš 2010: 154).

implementován příběh, a reflexi onoho příběhu. Rovněž ve druhém období prozaické tvorby Linhartové je možné rozlišit dvě roviny – plán literárních promluv a jejich reflexe, byť ojedinělé. Změny v poetice u Linhartové pak probíhají spíše pozvolna a projevují se zejména ztvárňováním příběhu (či jeho absence) v promluvách subjektů. Můžeme tak sledovat, jak se proměňuje poetika od toho, že promlouvající subjekty prezentují svou nadřazenost nad pomyslným recipientem textu tím, jak doslovně jej vedou k interpretaci zamýšleného, až po snahu promlouvajících subjektů reflektovat svou poetiku za účelem nastínění komunikačních nezdarů. To je v plánu výrazu realizováno právě výše uvedeným záměrným destruováním promluvy – ani to však podle Křivancové nevede k dokonalému sebevyjádření.

Vhodně rovněž Křivancová poukazuje na s. 90 na slova Opelíkova, který velmi výstižně zachytil tvůrčí princip Linhartové, když tvrdí, že „celý, pro Linhartovou příznačně střídmy ohňostroj hejblů a fines autorka rozpoutává, jen aby předvedla svou ortodoxní koncepci literatury in natura. Což není cílem, nýbrž pouhým prostředkem [...]“.“⁴ To ostatně plně vystihuje i sama Křivancová na s. 57, kde komentuje nadměrné používání hlásky „u“ v textu Kleopatra – píše, že z původního autorčina záměru, tedy vyvolat zvukovou představu, se stává hra: „hra se slovy, jakýsi pokus, jak dalece lze hromadit slova začínající na určitou hlásku, aby byla promluva ještě srozumitelná a smysluplná.“

Závěrem je třeba konstatovat, že i přesto, že některé aspekty proměňování poetiky Věry Linhartové možná zůstaly nedořešeny či opomenuty, představuje kniha M. Křivancové záslužný počín přibližující tak složitou a mnohovrstevnatou autorku, jakou Linhartová bezesporu představuje.

LITERATURA

ČMEJRKOVÁ, Světlá

1996 „Jakobsonovo Veni vidi vici aneb ikoničnost v jazyce“; *Slovo a slovesnost* 57, č. 3, s. 177–190

MARKOŠ, Anton (ed.)

2010 *Jazyková metafora živého* (Červený Kostelec: Pavel Mervart)

MASAKO, Fidler

2017 „IKONICITA“; in Karlík, Petr – Nekula, Marek – Pleskalová, Jana (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/IKONICITA> (poslední stažení: 18. 1. 2018)

OPELÍK, Jiří

1969 „Quo vaditis, lector et auctor?“; in týž: *Nenáviděné řemeslo* (Praha: Československý spisovatel), s. 150–151

/4/ Opelík 1969: 150–151, in Křivancová 2013: 92.

PALEK, Bohumil

1997 *Sémiotika* (Praha: Karolinum)

POSNER, Roland – ROBERING, Klaus – SEBEOK, Thomas A.

1998 *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 13.2 Semiotik: ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur* (Berlin: de Gruyter)

DE SAUSSURE, Ferdinand

2007 *Kurs obecné lingvistiky* (Praha: Academia)